

Legény Kristóf

Vallásfilozófiai reflexió a teológiai tudás érvényességéről

Kivonat

Tanulmányom két tudásterület, a természettudomány és a teológia alapvető különbségeit vizsgálja. Közismert tény, hogy a természettudomány empirikus megfigyelésen és kísérleteken alapszik, míg a teológia a hitre és a kinyilatkoztatásra támaszkodik. A természettudományos ismeretek értelemmel ellenőrizhetők, a teológiai igazságokat viszont hittel elfogadjuk vagy logikusan kikövetkeztethetjük, így ezen igazságok nem mindig ellenőrizhetők empirikusan. Mindkét tudásterület az ember szellemi erőfeszítésének eredménye, így közös céljuk, hogy eligazítást nyújtsanak a létezés nehezen hozzáférhető részeivel kapcsolatban. Lehetséges igaz kijelentéseket tenni olyan valóságokról, amelyek nem hozzáférhetők az empirikus tapasztalatok számára? Tanulmányomban erre és ehhez hasonló kérdésekre keresem a választ.

Abstract

My study examines the fundamental differences between two fields of knowledge, natural science and theology. It's widely acknowledged that natural science relies on empirical observation and experiments, whereas theology draws upon faith and revelation. While natural scientific knowledge is subject to verification through reason, theological truths often rest on faith or logical deduction, making empirical verification challenging. Both fields of knowledge are the result of human intellectual effort, so both disciplines seek to illuminate aspects of existence beyond empirical reach. Can truths about non-empirical realities be ascertained? I am looking for answers to this and similar questions in my study.

„S ki eleven óhajt ösmerni, lemérni,
a lelkét űzze annak elébb ki,
így majd kezében lesz a Rész,
de sajna! Hiányzik a lelki Kötés!
Encheiresin naturae – a vegytanban neve,

mely hogy, hogy nem, magát csúfolja meg vele.”
(Goethe: *Faust*)¹

Bevezető

Az általános vélekedés szerint a természettudományos tudás az empirikus megfigyelésen, kísérleteken és bizonyítékokon alapul. Az empirikus megközelítés azt jelenti, hogy a tudósok tapasztalati adatokat gyűjtenek a létező dolgok objektív elemzéséhez. A tudományos kutatók rendszerezik az adatokat, felállítanak hipotéziseket, majd kísérletekkel, megfigyelésekkel tesztelik azokat. A tudományos világnézet tehát az emberi értelem számára mindig hozzáférhető kijelentésekből áll, amelyek az elmúlt évszázadok kísérletei/számításai során formálódtak. Ezen kijelentések elvben ellenőrizhetők, így az értelem számára mindig igazolható tételek alkotják a tudományos világnézetet.² Ezzel szemben (vagy emellett) a teológiai igazságok hitbéli (elméleti) alapokra vezethetők vissza, amelyek nem (feltétlenül) igénylik az empirikus bizonyítékokat. A keresztény vallásos hit alapja a kinyilatkoztatás.³ A kinyilatkoztatás a mindent tudó és jóságos Isten önálló és szuverén tette, akit hatalma és önmagában vett isteni mivolta tekintéllyel ruház fel. Következésképp a vallásos hit tárgyául szolgáló tételek és kijelentések csak részben hozzáférhetők az emberi értelem számára, így többnyire ellenőrizhetetlenek.

A természettudományos és a teológiai tudás alapvető különbsége tehát, hogy míg az előbbi értelemmel ellenőrizhető felismerések rendszere, az utóbbi legfeljebb logikusan kikövetkeztethető, de empirikusan nem mindig ellenőrizhető igazságok hinni adatott kijelentései. Ha a legalapvetőbb közös pontot keressük a tudományos és a teológiai tudás között, akkor könnyen beláthatjuk, hogy az maga az ember, aki mindkét módszert alkalmazza.⁴ A természettudomány – ugyanúgy, mint a teológia – az ember szellemi erőfeszítésének eredménye, ami arra hivatott, hogy a létezés és a valóság nem könnyen hozzáférhető, sokszor komplex és nem evidens

¹J. W. von Goethe: *Faust* Ford. Jékely Zoltán. Kálnoky László, Európa, Budapest 2005, 73.

²Ez elméleti ellenőrzési lehetőséget jelent, hiszen az emberek túlnyomó többségének nincs lehetősége a fizikai elméleteket igazolni.

³Tanulmányomban a vallás fogalmán kifejezetten a keresztény vallást értem, aminek tudományos művelői a teológusok, tudományuk pedig a teológia.

⁴Találón fogalmaz Heisenberg, amikor azt írja: „[...] emlékeztetünk arra, hogy minden esz-köz magában hordozza azt a szellemet, amely megteremtette”. Heisenberg, Werner: *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest 1967, 71. Jóllehet ez a kijelentés az atombomba megalkotásának vonatkozásában szerepel, általános igazsága miatt alkalmas annak szemléltetésére, hogy a természettudomány és a teológia is az emberi szellem gyümölcse.

részeiről tájékoztasson. Sőt, a kultúra megannyi vetülete, a zene, a képzőművészet, a filozófia stb. mind olyan szellemi produktum, amely a *sui generis* módszerével kívánja elérni a valóság nehezen megközelíthető rejtelmait. A híres német elméleti fizikus, Werner Heisenberg így fogalmaz: „Művészet és tudomány az évszázadok folyamán kialakítja azt az emberi nyelvet, amelyen a valóság távolabbi részeiről beszélhetünk, és a különböző fogalmi rendszerek, ugyanúgy, mint a különböző művészeti stílusok, e nyelvnek csupán különböző szavai vagy szócsoportjai.”⁵ Mondhatni természetes, hogy ezen módszerek nem kommutatívak – különböző célok különböző módszereket igényelnek. Elképzelhetetlen, hogy bármely teológiai következtetés tudományosan eljuthat például Archimédész törvényéhez, hasonlóképpen, semmilyen természeti törvény leírása nem alkalmas annak megértéshez, miért üdvös dolog az ember számára, ha szereti az ellenségeit.

Ezek alapján a teológiai tudás érvényességét vallásfilozófiailag a következőképpen formalizálhatjuk: lehetséges-e az empiria számára nem hozzáférhető valóságokról igaz kijelentéseket tenni?

Az empirikus határ

A katolikus hit egyik dogmája, hogy Isten léte bizonyítható oksági úton.⁶ Ezzel szemben a természettudományos gondolkodásmód pozitivista, neopozitivistista, vagy mondhatjuk úgy is: zárt felfogása szerint egyáltalában nem lehetséges az empiria számára nem hozzáférhető valóságokról igaz kijelentéseket tenni.⁷ Jóllehet a kritikai racionalizmus szerint nem tartható ez a tisztán empirikus álláspont, mégis a világról alkotott általános elgondolásként napjainkig jelen van az az elképzelés, hogy az igazi tudás empirikusan ellenőrizhető. Ez az igény voltaképpen teljesen természetes, hiszen az ellenőrizhetetlen kijelentések még hétköznapi életünk során is igen zavaróak. Schrödinger macskájának állapota roppant nyugtalanító, amíg ki nem nyitjuk azt a bizonyos dobozt és empirikusan meg nem

⁵ Uo.120.

⁶ „A vallási dogmák kísérletek arra, hogy pontos kifejezésekbe öntsék azokat az igazságokat, amelyek feltárulkoznak az emberi nem vallási tapasztalataiban. A fizikai tudományok pontosan ugyanilyen kísérletek az emberi nem érzéki észleletei által felfedezett igazságok pontos kifejezésekbe öntésére.” Polkinghorne, John: *Egyetlen világunk*. Kalligram, Pozsony 2008, 46.

⁷ „A pozitivistáknak igazuk van a maguk módján, amikor a nyelvi pontosság jelentőségét hangsúlyozzák; amikor arra figyelmeztetnek, hogy a nyelv könnyen értelmetlenné válhat, ha nem törődik a logika szigorával. De azt hiszem, figyelmen kívül hagyják, hogy a tudományban legföljebb ha megközelíteni tudjuk ezt az eszményt, de soha el nem érhetjük.” Heisenberg, Werner: *A rész és az egész*. Gondolat, Budapest 1983, 171.

bizonyosodunk a macska állapotáról. Az értelem kerüli a kínos, paradox helyzeteket. Persze az igazolhatóság iránti igény még nem jelenti azt, hogy csak azok a kijelentések értelmesek (megnyugtatóak), amelyek empirikusan ellenőrizhetők. Például a *hiányzik ötszáz forintom* kijelentés esetében az ötszáz forint hiánya empirikusan ellenőrizhetetlen. Annak kijelentése pedig biztosan téves, hogy csak az empíria számára hozzáférhető valóságról lehetséges igaz kijelentéseket tenni. Ez a kijelentés ugyanis általános érvényű tudást fejez ki az empíria számára alapvetően elérhetetlen valóságról. Egy kijelentés mindig az igazság érvényével lép fel, és ezáltal (akarva-akaratlanul) mindazt igazként állítja, ami szükségszerű feltétele, hogy a kijelentés igaz lehessen. A fenti pozitivisták kijelentésre vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy az állítás csak akkor lehet igaz, ha tudjuk, miről tehető igaz kijelentés és miről nem. Ennek tudása pedig éppen nem szerezhető meg empirikusan, hiszen megismerésünk alapvető hatósugara nem empirikus tudásból származik. Egyáltalán hogyan lenne empirikusan igazolható, hogy tudásunk alapvető megismerési köre egybeesik az empirikus létezéssel? Az a kijelentés, hogy csak az empíria számára hozzáférhető valóságokról lehetséges igaz kijelentéseket tenni, belső, performatív ellentmondást hordoz.⁸

A fentihez hasonló ontológiailag monista kijelentések (akár materialista, akár idealista monizmusról legyen szó) alapvető hibája, hogy a mindenséget csak anyagi, vagy csak elgondolható létezőkből tételezik, majd nekilátnak azok tulajdonságaival foglalkozni (például a dialektika). Ezek a tulajdonságok nincsenek hatással az alapra, az anyagi vagy az elgondolt hordozóra, hiszen azt nem hozzák létre vagy nem szüntetik meg, és nem is alakítják át valami mássá (az anyag 'anyag' marad minden változás közepette, ahogy a 'világszellem' is önmaga marad különböző állapotokban). Így a monisták által tételezett végső létező nem függ saját tulajdonságaitól – vagyis azoktól teljesen függetlenül létezik –, tehát implicite transzcendens a tulajdonságok alkotta világhoz képest (ami egy metafizikai tételezés). Ez pedig ellentétben áll a monista elképzeléssel. Következésképp helyesnek látszik, ha elvetjük a fizikai megtapasztalhatóságot mint az igaz kijelentések határfeltételét.⁹

⁸ A retorzív argumentációról és a performatív ellentmondásról lásd részletesebben: Hankovszky Tamás: A retorzív érvelés elméletének logikája. In: Szombath Attila – Petres Lúcia (szerk.): *Metafizika Magyarországon?* Konferenciaelőadások Weissmahr Béla filozófiai örökségéről. L'Harmattan – Sapientia, Budapest 2015, 203–216. Valamint: Weissmahr Béla: *A szellem valósága*. Kairosz, Budapest 2009, 75–117.

⁹ Már a kanti transzcendens tudat arra a felismerésre épült, hogy a tudatban több minden van, mint amit vissza tudunk vezetni a megtapasztalható létezésre. Ugyanakkor Kant a metafizikus szemlélet gyengítésével a newtoni fizika érvényességét erősítette: „A newtoni fizikával szembesülve

De vajon mit állíthatunk a helyébe? A nem fizikai, hanem a vallásos tapasztalat megléte elégséges kritérium lenne?

A vallási tapasztalat személyes tapasztalat. Olyannyira személyes, hogy bár szavakba önthető, mégsem objektivizálható. A fizikai tapasztalás esetében a szubjektumtól valóan független tárgy biztosítja a tapasztalat objektív (bárki számára ellenőrizhető) jellegét. Legáltalánosabban ez a tárgy a természet, amely nem emberi gondolat vagy szellemi erőfeszítés eredménye. Amint az ember meghaladja az empirikus tapasztalást, megjelenik a hit fogalma, amely a vallásos tapasztalat kiindulópontja. Isten egyrésztől megismerhetetlen, ugyanakkor tettei által mégis megismerhetővé válik. Ez utóbbi kijelentés a teológia létjogosultságának alapja. Nyilvánvaló, hogy ha Isten teljesen megismerhetetlen lenne, értelmetlen lenne a róla való beszéd; ha teljesen megismerhető lenne, akkor nem lehetne személy, így tárgyi leírása a természettudomány feladata lenne. Mivel Isten személy, ezért a vele való kapcsolatban meghatározó szerepet tölt be a hit. A hit még az emberi kapcsolatok minőségében is nélkülözhetetlen eszköze a személyek közötti korrelációnak (pl. hiszek benne, hogy jól dönt valaki; elhiszem, amit mond stb.), így érthető, hogy az Istennel való kapcsolat esetében is nélkülözhetetlen. Lehet, a hit megértésének bizonyos esetei nem bizonyíthatók vagy akár teljes mértékben szubjektívek, de azt egyáltalán nem mondhatjuk, hogy észszerűtlenek lennének.¹⁰ Így az első kérdés, melyet meg kell válaszolnunk: egyáltalában értelmes dolog-e a hit alapján tájékozódni?

Ha közelebbről megvizsgáljuk, kiderül, hogy tudásunk két forrásból ered: az egyik, amit tapasztalataink alapján saját magunk megtanultunk, kipróbáltunk vagy teszteltünk, a másik, amit a többi ember információi alapján fogadunk el a hit által. Az ember rengeteg ismeretet szerez hitére alapozva, mert a hit olyan emberi képesség, amely által igaznak fogadunk el valakitől valamit az őt megillető tekintély miatt. Viszont a tekintély bármennyire racionális, egyben mindig erkölcsi szerep, amely csak a személyt illeti meg, ezért a hit tárgya. Hasonlóan, az igazság is csak a személyt illeti meg, mert igazságviszonyt a tárgy és a megismerő személy közt csak személy állapíthat meg (adekváció=megfelelés). Láthatjuk: egyáltalán nem irracionális dolog a hit alapján tájékozódni – még a tudományban sem –, így

már Kant is eloldozza a megjelenő – elsősorban tehát tudományosan objektivált – természetet a metafizikai összefüggésektől [...]” Habermas, Jürgen: *Válogatott tanulmányok*. Atlantisz, Budapest 1994, 328.

¹⁰ Az értelem csak egy szintig kompetens Istennel kapcsolatban. Ezt fejezi ki a híres latin közmondás: *philosophia est ancilla theologiae* (a filozófia a teológia szolgátlánya). A hit pedig személyes, ezáltal csak egy szintig közzölhető objektíven (vö. Mk 8,29).

alaptalannak tekinthetjük az olyan kijelentéseket, miszerint a vallásos hit hamis tudatállapot lenne.

A hit persze más, mint a (tudományos értelemben igazolt) tudás, mert a hitben az akaratnak maradandó szerepe van. Voltaképpen hinni (vagy bízni) a természettudományban a legkevésbé tudományos magatartás, azonban megkérdőjelezni a természettudományt nagyon is megfelel a tudományos attitűdnek. Ellenben a teológia igazságaiban hinni egybevág a teológiai szemlélettel. A hinni vágyott értéket soha nem értjük meg teljesen, nem méríthetjük ki, így bizonyos tételek tudása vagy elfogadása még nem hit. A hit személyes tett, akarat szükséges hozzá, nem lehet passzívan befogadni, hanem aktív cselekedete az embernek. Mondhatjuk úgy is, az értékeket az embernek akarnia kell: végső soron igényelnie kell a hit tárgyát (Istent).

Belátható, hogy hit által tájékozódni racionális magatartás, ahogy a nem fizikai tapasztalásra redukált személyes (belső) tapasztalat is, értelmes. Következésképpen elfogadhatjuk, hogy a teológiai tudás nem empirikus, hittudományi jellege egybevág az értelem természetével; de kívánatos lenne még felmutatnunk azt az elégséges filozófiai alapot is, amely jelentős, tudományos érvényt biztosít az ilyen tudás számára. A hitből fakadó vallási tapasztalat személyes jellege miatt, úgy tűnik, alkalmatlan arra, hogy általános elvként alkalmazzuk az empiria számára nem hozzáférhető valóságok igazságának megítélése során. Annak eldöntése ugyanis, hogy mi lehet autentikus vallásos tapasztalat, az eretnek gondolatok felkutatását, inkvizícióját tenné szükségessé, ami történelmi tapasztalatunk szerint rendkívül baljós és helytelen irányvonal. Egyszerűen mondva: mindenki azt hisz, amit akar, és ebből kifolyólag nehezen ellenőrizhető a vallási tapasztalat igazsága.¹¹ Az mindenestre árulkodó jel, hogy az őskortól napjainkig igény van a vallásos tapasztalatra, amely a határtalan valósággal való találkozást kínálja, továbbá az értelmet is kielégítően és megnyugtatóan biztosítja arról, hogy minden jól és rendben van.¹² Persze önmagában az igény nem bizonyíték a fizikai tapasztalást meghaladó ismeretek igazságára vonatkozóan. Hogyan bizonyosodhatunk meg tehát arról, hogy lehetséges-e az empiria számára nem hozzáférhető valóságokról igaz kijelentéseket tenni, ha sem a fizikai, sem a vallásos tapasztalat megléte nem elegendő kritérium? Úgy, hogy rámutatunk ezen tapasztalatok lehetőségé feltételére.

¹¹ Hasonló feladatkört lát el a Szentté Avatási Ügyek Kongregációja, de kizárólag pozitív előjellel.

¹² F. Schleiermacher, a tekintélyes német teológus kiemelte a függésérzetet, amelyet az ember Istennel való kapcsolatának jeleként értelmezett. Ez azt mutatja, hogy az ember nem teljesen önálló lény, hanem Istenre van szüksége teljessége eléréséhez.

Rész és egész – tudás és értés

Már Démokritosz atomelmélete szemléletesen kimondja, hogy a dolgok csak látszólag ilyenek vagy olyanok, csak látszólag édesek, savanyúak vagy színesek, mert valójában csak atomok vannak és üres tér. Tulajdonképpen minden fizikai minőség, amelynek valóságot tulajdonít az ember, lebontható fizikai összetevőkre: így a természettudomány a *rész* szerint vizsgálódik, nem az *egésznek* holisztikus, emberrel alkotott viszonyát kutatja, hanem a *részek* működésének elvét. Természettudományos értelemben nem is igazán beszélhetünk *egészről*, mert rögtön megjelenének a filozófiai, teológiai vetületek.¹³ Azonban az *egész*: minden vizsgálódás és rész szerinti kutatás nélkülözhetetlen előfeltétele. Ez könnyen belátható abból, hogy minden szaktudományos kutatás alapja és feltétele az a teljesen természetes felismerés, hogy általában véve a létezés és különösen is az emberi létezés (valóság): értelmes. Az *egészre* irányuló prekonceptióra épül minden további metódus, kísérlet vagy elképzelés, nemcsak a teológia, de a természettudományok esetében is. A természettudományok esetében már az anyag is (ilyen értelemben az *egész*) mint szubsztrátum: feltételezés eredménye, azaz a tulajdonságok hordozó alanya, amelyről semmit nem tudunk – csakis tulajdonságairól rendelkezünk több-kevesebb tudással. Maga az anyag feltételezése is az *egész* megelőző tapasztalatának eredménye, hiszen az ember és a világ viszonylatában az anyagosság egésze alapvetően tárul fel. Milyen alapon jelenthetjük ki például, hogy egy tárgy súlya reális? – hiszen sem a mértékegység, sem a számosság nem rendelkezik objektív léttel, csupán a tulajdonságok fogalmi megértésének eredményei. Ezen kijelentések valódiságát az biztosítja, hogy a tulajdonságok feltárják a dolgok lényegét, amely lényeg semmilyen szempontból nem fizikai természetű. Az *egész* megelőző ismerete nélkül lehetetlen lenne tudományosan vizsgálni a részeket; szintúgy képtelenség volna az *egészet* meghaladó Istenséget keresni.¹⁴ Sajnos az elmúlt évszázadok során ez a teljesen alapvető tény egyre inkább feledésbe merült – helyette tudományos vívmányokról és az univerzum megfejtett titkairól beszélnek, azért, mert megmérték.¹⁵

¹³ Az alcím szándékos utalás Heisenberg *A rész és az egész* című könyvére, amely részletesen értekezik erről a témáról beszélgetések formájában.

¹⁴ Már a transzcendencia pusztán lehetősége is arról biztosítja az értelmünket, hogy racionális dolog Isten valóságát hinni, mert ha a transzcendens nem lenne valóságos, úgy kitalálhatatlan lenne. Általános emberi tapasztalatból tudjuk, hogy semmiféle ténylegesen új tulajdonságot, semmiféle ténylegesen új világot (főleg nem világon túli valóságot) kitalálni nem lehet, mert a nemlétezőt semmilyen módon nem tudjuk elképzelni, azzal nem tudunk vonatkozásba kerülni.

¹⁵ „A tudományos kutatás területén pozitivistá gondolkodásmód vált uralkodóvá, mely már

A tudományos leírás zárt rendszere a részek vizsgálata során a *tudás* felhalmozására törekszik, amit némelyek egyszersmind a világ végső feltárulkozásának tartanak. Ellenben az *egész* filozófiai/teológiai szemlélete az *értés* fogalmi szintjére törekszik. A teológia értelmezi a világot – hasonlóképpen még a legnaivabb mitológiai narratívák is –, és az értelmezés támpontot nyújt az ítéletek és a cselekvések során. Az *értés* a mögöttes jelentések és a különböző tudáselemek közötti kapcsolatok személyes viszonya. A *tudás* tények és kapcsolatok adatolható, elvont struktúrákban rögzíthető információi – melyek tágabb értelmezési horizont nélkül voltaképpen értelmetlenek lennének. A tágabb értelmezési horizont, az *egész* minden ember valóságának alaptapasztalata. Bertrand Russeltől származó nagyon egyszerű példával szeretném megvilágítani a mondottakat.¹⁶ Vegyük például azt a hétköznapi mondatot, hogy *én a szobámban vagyok*. Én létezem és a szobám is létezik, de vajon a „-ban” létezik-e? Bizonyos, hogy a „-ban” ragnak van értelme: viszony köztem és a szobám között. A tudomány vizsgálhatja a szobát vagy akár az én testemet (pszichémet), de az *egészre* irányuló alaptapasztalat nélkül azt az egyszerű következtetést nem tudná levonni, hogy *én a szobámban vagyok*.

Olyannyira alapvető tapasztalatról van szó, hogy az *egészet* figyelmen kívül hagyó, csak a *részek* létezésével foglalkozó szemléletet hosszú idő elsajátítani. Az *egész* megtapasztalása mély és személyes élmény: nem is tekinthet úgy önmagára az egészséges ember, mint részeinek összességére, hanem úgy, mint *egészre*.¹⁷ Ezt is fejezi ki maga a szó: *egészséges*. Az önazonosság az *egészre* irányul, csakúgy, mint minden szellemi törekvés, igazából a lényegét, az *egészet* célozza meg. Az *egész* nem lehet fizikai vizsgálat tárgya, csakis a szellem bölcselete, mivel az *egész* minden esetben értékelés eredménye.¹⁸ Amikor az ember értéket tulajdonít valaminek, valójá-

nemcsak megszakított minden kapcsolatot a keresztény világnézettel, hanem elsősorban elhagyott minden utalást a metafizikai és erkölcsi rendre. Ennek az lett a következménye, hogy némely tudósok, akiknek semmiféle etikájuk nem volt, megkockáztatták, hogy érdeklődésük központjába már nem az embert és életének egészét állították. Mi több, úgy tűnik, közülük néhányan a technikai haladásban rejlő lehetőségek ismeretében nemcsak a piac logikájának, hanem a természet és az ember fölötti démoni hatalom kísértésének is engedtek.” Vö. *Fides et Ratio* (II. János Pál pápa enciklikája püspökeihez a hit és az értelem kapcsolatának természetéről), 46.

¹⁶ Russel, Bertrand: *A filozófia alapproblémái*. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Fogarasi Béla. Új Magyarország Részvénytársaság, Budapest 1919, 77.

¹⁷ Találón jegyzi meg a tizenkilencedik századi materializmusról szólva Eric Mascall angol teológus: „Bármennyire is biztosra vette a tudós, hogy a többi ember csak bonyolult gépezet, önmagára soha nem mulasztott el életbe léptetni egy kivételt képző záradékot.” Idézi Polkinghorne, John: *Egyetlen világunk*. Kalligram, Pozsony 2008, 122.

¹⁸ A fizikában az M-elmélet tarthatna igényt az *egész* leírására, de ahogy azt már egy másik tanulmányomban kimutattam, ha sikerül is megalkotni az M-elméletet, az akkor is csak az *enigmák*

ban saját személyes valóságáról nyilatkozik, vagy másképpen fogalmazva: önmagát mint értéket vetíti ki. Az értékelés tehát mindig az *egészre* irányul. Az ember a külső dolgokhoz fűződő viszonya révén értékeli önmagát, és ezáltal ad értelmet saját létezésének. A külső dolgok alatt nem feltétlenül a tárgyak fizikai vetületét kell érteni, hiszen a legtöbb esetben a tulajdonságok, a szociális vagy érdekszempontok azok, amire a szellem irányul. Ezek személyes viszonyok, melyek nem a pusztán fizikalitásra irányulnak. Mindezekből következik, hogy az *egész* ismerete mindig erkölcsi jellegű ismeret.

A matéria primátusára épülő filozófiák nem fogadják el az *egész* szellemi transzcendenciáját. Hans Jonas filozófus szavaival:

„Van anyag szellem nélkül, de nincs szellem anyag nélkül. Előbbire megtanít a természet egész élettelen része és élő részének nagy hányada is, utóbbira pedig az a tény, hogy minden szellem (amely fogalomnak itt a szubjektivitás minden módusát magában kell foglalnia) csak egy meghatározott és szervezett anyaggal – organizmusokkal, idegekkel, agyakkal – összeköttetésben lép fel, s nincs példánk a testetlen szellemre. Ebből adódik, hogy az anyagnak önálló és eredendő, míg a szellemnek általa feltételezett és belőle levezetett léte van.”¹⁹

Így a fizikai redukcionista szemlélet szerint a szellem *egészre* irányuló törekvése végső soron az anyag működésének következménye, tehát az anyagi, a *rész* szerint létezés az elsődleges, minden más csak az anyag nagyon bonyolult működésének eredménye. Csupán illúzió. Ez és a hasonló okfejtések egyszerűen nem veszik figyelembe a szubjektum jelenvalóságának alaptapasztalatát. Minden tapasztalatunk alapvető háttérhorizontja a szellem saját jelenvalóságának tapasztalata: nem csupán *valamiről tudunk*, de egyúttal mindig tudjuk, hogy *tudunk valamiről*, tehát tudatában vagyunk saját tudásunknak. Ez az én, aki sosem lehet tökéletesen a saját megismerésének tárgya, mindig feltétlen valóságként van jelen: képes az igazságra, és felismeri a hamisságot.²⁰ A matéria primátusának pusztán feltételezése is a jelenvaló szellemi én igazságra igényt tartó ítélete. Így a fizikai monizmus ismét önellentmondáshoz vezet: a mindent megítélő szellem az igazság érvényével kellene hogy állítsa saját hamisságát, azaz a pusztán anyagi létezés valódiságát önmagával szemben. Ha elfogadjuk, hogy az ember képes igaz szellemi állításokat tenni (en-

megfejtésére irányulna, nem pedig az *egész* misztériumára. Lásd: *Az M-elmélet és a titok valósága*.

¹⁹ Idézi Weissmahr Béla: *A szellem valósága*. Kairosz, Budapest 2009, 241. Eredetileg: Jonas, Hans: *Macht oder Ohnmacht der Subjektivität?* Insel Verlag, Frankfurt a. M. 1987, 35.

²⁰ Ezt a témát kiválóan elemzi és bemutatja Weissmahr Béla *A szellem valósága* című könyvének harmadik, C fejezetében.

nek tagadása is az igazság érvényével lépne fel, tehát önellentmondás), akkor ezzel azt is elfogadjuk, hogy az ember ezen képessége nem a fizikai működés eredménye, hiszen az igazság és a hamisság megítélése nem lehet a természet szükségszerűségeinek eredménye. A szellem igazságra való képessége, az egész megítélésének képessége, amely szükségszerűen szabad kell legyen a természet szükségszerűségeitől: azaz feltételek nélküli képesség.²¹

A teológiai tudás érvényességére így kérdeztem rá tanulmányom elején: lehetséges-e az empiria számára nem hozzáférhető valóságokról igaz kijelentéseket tenni? Egészen biztosan állíthatjuk, hogy igen, mert az egész – ami a rész vizsgálatának előfeltétele – nem empirikusan tárul fel az ember számára, hanem alapvetően szellemi módon. Pontosabb lenne, ha úgy fogalmaznánk: nem kizárólag empirikusan tárul fel, inkább szellemi módon, hiszen a fizikai tapasztalás az eredete és célja a szellemi ítéletnek.²² Az egészre irányuló szellemi ítélet erkölcsi természete miatt a teológiai tudás nem pusztán érvényes tudás, hanem az egyetlen olyanfajta tudás, amely az emberi valóság igazi természetéről szól. A kultúra minden erőfeszítése is az emberi szellemnek az egészre irányuló erkölcsi kijelentése. Így jogosan gondolhatjuk, hogy a kultúra képes az embert önmagához, sőt önmagán túlra elvezetni.²³

²¹ Az egész ismeretét teológiai értelemben nem a hegeli tökéletes valóság racionális ismereteként írjuk le. Bertrand Russel szépen összefoglalja Hegelnek azt a törekvését, hogy a részeket a szellemi egész egységébe egyengesse: „Az Abszolút Eszme ezért megfelelő az Abszolút Valóság leírására. Ezzel szemben minden alacsonyabb rendű gondolat csak úgy írja le a valóságot, amint az egy részleges szempontból nézve megjelenik, nem úgy, ahogy annak adódik, aki egyszerre az Egészet áttekinti. Ily módon Hegel arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az Abszolút Valóság egyetlen harmonikus rendszert alkot, mely nincs térben vagy időben, melyben nincs semmi rossz, mely teljesen észszerű és teljességgel szellemi természetű. Minden ellentétes látszatról, melyet az általunk ismert világ kelt, bebizonyítható, hogy csak a mindenség töredékes, darabonkénti szemléletének következménye. Ha a mindenséget egészében látnánk, ahogy feltehetőleg Isten látja, eltűnne tér, idő, anyag, a Rossz, minden törekvés és küszködés, és csak egy örök, tökéletes, változatlan szellemi egységet látnánk.” Ez a leírás kétségtelenül közel áll a teológiai tudáshoz, azonban a kiindulópontja jelentősen eltérő. Nem csak arról van szó, hogy nem bizonyítható, hogy a mindenség, mint egész, egyetlen harmonikus rendszert alkot, hanem arról az alapvető hittudományi felismerésről, miszerint a világ valóban különbözik Istentől. Russel, Bertrand: *A filozófia alapp problémái*. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Fogarasi Béla. Új Magyarország Részvénytársaság, Budapest 1919, 122.

²² Az persze filozófiai kutatás tárgya, hogy az egész ontológiailag ugyanott van-e, mint a részei? Az egészről mondott ítélet: virtuálisan az elmében van; mint szó: a fizikai létezésben van. Ugyanakkor maga az egész nem lehet a létezésben, csak azon kívül, a létezők fölött, transzcendens módon. További metafizikai kérdés, hogy a részek bizonyítják-e az egész valóságát. A párhuzamosok is összetartanak, de soha se egyesülnek: a világ egészét a létezés és a valóság két párhuzamosa alkotja?

²³ „[...] hogy az antik kultúrával való foglalkozás az emberben oly értékmérőt hoz létre, melynél a szellemi értékek magasabban rangsorolódnak, mint az anyagiak, mert minden a görögöktől fennmaradt emlék közvetlenül látta a szellemi értékek magasabbrendűségét. Persze ez az a pont,

Összességében a teológiai tudás érvényessége az ember megismerőképességének az egész értékelésére irányuló primer természetéből fakad. Úgy is fogalmazhatok: a teológiai tudás episztemológiailag szükségszerű tudás. Ebből nem következik, hogy minden teológiai vagy vallásfilozófiai kijelentés igaz kijelentés, de ez a felismerés kellően megalapozza a teológiai gondolkodás tudományos jellegét. Hasonlóképp: abból a tényből, hogy a fizikai mérések mindenki számára ellenőrizhetők, nem következik, hogy minden mérés helyes. A teológiát, csakúgy, mint a filozófiát, metafizikai személete teszi nélkülözhetetlenné a világ tudományos megismerése során.²⁴ A teológia a természettudományokkal szemben mindig hordoz magában egy statikus magot, hiszen alapvetése és legfontosabb tézisei változhatatlanok – jöllehet az újabb módszerek és tudományos eredmények itt is fellelhetők (lásd például a biblikus kutatás eredményeit).²⁵ Ez a metafizikai személet teszi szükségessé a vallásfilozófia vizsgáldását, ami felkutatja, azonosítja és korrigálja a hamis metafizikai koncepciókat. Persze azzal mindig tisztában kell lennie a teológusnak éppúgy, mint a filozófusnak, hogy nem létezik hibátlan metafizikai elgondolás, csupán olyan, ami adott szempontból (jelenleg) kielégítő az értelem vagy a hit számára.

amellyel kapcsolatban a ma embere felhozhatja: éppen korunk mutatja, hogy minden az anyagi hatalmon, nyersanyagon és iparon múlik, és hogy az anyagi hatalom minden szellemi hatalomnál erősebb. Valóban semmiképpen sem felel meg korunknak, hogy gyermekeinket a szellemi értékeknek az anyagi értékekkel szembeni nagyobb megbecsülésére kívánjuk nevelni.” Heisenberg, Werner: *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest 1967. 57.

²⁴ „A filozófia tartósan nem nélkülözheti tulajdonképpeni látószervét, a metafizikát.” Martin Heideggert idézi Schwendtner Tibor: *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*. L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület, Budapest 2008. 8. Persze a metafizika kétélű fegyver, amint azt Hegel kritikájában Popper nagyszerűen összefoglalta: „Hegel rendkívül csodás dolgokat művelt. Mint a logika bűvészenek, gyerekjáték volt számára varázserejű dialektikájának segítségével tisztán metafizikai cilinderéből valódi hús-vér nyulakat elővarázsolni. [...] Semmi sem vezetett olyan gyorsan biztos és lenyűgöző sikerhez, semmi sem vezethetett olyan olcsón, olyan kevés tudományos kutatással és ismerettel olyan bombasztikus, látszatra tudományos eredményekre, mint a hegeli dialektika, az a mágikus módszer, amely a 'terméketlen formális logika' helyébe lépett.” Karl R. Popper: *A nyitott társadalom és ellenségei*. Ford. Szári Péter. Balassi, Budapest 2001. 222–223.

²⁵ A modern tudományos kutatási modellek újabb és újabb ismeretekkel gazdagíthatják a teológia tudományát, de az alapvető igazságokat sohasem írhatják felül, csak kiegészítik, kibontakoztatják. Ebből adódik, hogy a teológia a végső igazság szemlélőjének tudja magát. A teológia tudományának eredményei csak megkönnyítik ennek a végső igazságnak a megközelítését, de alapjaiban nem változtatják meg.

Záró gondolatok

Már nem a természet elemzőjeként áll előttünk a természettudomány, hanem az ember és a természet közötti kölcsönhatás részeként: „Ha tehát korunkban az egzakt természettudomány természetképéről beszélünk, úgy tulajdonképpen nem a természet valamely képéről van többé szó, hanem a természethez való viszonyunk egy képéről.”²⁶ A Newton óta átalakult és jelenleg is átalakulóban lévő természettudományos szemlélet felismerte, hogy nincs tökéletesen objektív képe, sem tökéletesen objektív leírása a természetnek. Sőt, értelmes megfigyelő nélkül talán nincs is egzakt természet.²⁷ Az emberi szellem egészre irányuló szemlélete minden tudományos megfigyelést áthat és betölt. A 21. században megújult erővel áll előttünk a szellem valósága, amely tagadhatatlan részese a megismerésnek – legyen az fizikai vagy bölcséleti. Így azt is bátran kijelenthetjük, az igazságra irányuló teológiai, filozófiai reflexiónak vitathatatlan helye van az ember természetes viszonyainak feltárásában. Ellenkező esetben indokolt a félelem, hogy a természettudomány eredményei megkárosítják a világot, de leginkább magát az embert. „Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall? Vagy mit adhat az ember váltságdíjúl a lelkéért?”²⁸ Minden teológus és keresztény gondolkodó küldetése, hogy a teológiai személetet mind eredményesebben képviselje a profán tudományokon belül. Bolyki János református lelkész, teológiai doktor szavaival zárom tanulmányomat, aki nagyszerűen foglalja össze a hit és tudomány kapcsolatát: „A tudomány és technika mindig csak eszköz lehet, a cél maga az ember és annak üdve a szó teljes és eredeti értelmében.”²⁹

²⁶ Heisenberg, Werner: *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest 1967. 37.

²⁷ Vö. a kétrés-kísérlet eredményeivel.

²⁸ Mt 16,26.

²⁹ Bolyki János: *Hit és tudomány*. Református Zsinati Iroda, Budapest 1989. 123.